



Elşən Mirişli

Gence şəhəri
tarixçi

VI Yazı

Bağirovun "Müsavat" partiyasının fəaliyyəti və taktikası haqqında izahat verdiyi Azərbaycan kommunist partiyasının 16-cı Bakı konfransında məktəb, məarif, ədəbiyyat, sənət və s. sahələrdəki milli hərəkatlara kommunist partiyası daxilində və xaricindəki müxalifətə xüsusi əhəmiyyət vermişdi. İşçiləri, münaşirə adamlarını sovet rejiminə qarşı müxalif və bitərəf olmaq üzrə iki yərə bölmək kommunist partiyasının içində türk millətçiliyi edən bir Rıza-zadə qrupunun mövcudluğunu etiraf etmişdi. Bütünlüklə vəziyyətin pisləşməsinə "Müsavat" firqəsi ittiham edilmiş və Ruhu Axundovun təklifi ilə onun amansızcasına azılması qərara alınmışdı. Bu 1925-ci ilin sonunda olmuşdu. Bağirov gizli çalışan "Müsavat" təşkilatına məsub 4 nəfərin həbs olunduğunu qeyd etmişdi. Bu konfransdan sonra 1926 və 1927-ci illərdə "Müsavat"ə qarşı terror bütün şiddəti ilə davam etdirilmişdir. Həmin illərdə Bakı, Gəncə, Qarabağ və Naxçıvan həbsxanaları münəvver millətçilərlə dolu idi.

Bundan üç il əvvəl həbs olunub Şimalın soyuq vilayətlərindən Solovki adasına və digər monastr hücrələrinə sürgün edilənlərin 12-ci Bakı çəkəsinə qayıtarıldı və bunlardan bir qismi azad edildi, bir qisminin də azad olunacağı gözlənilirdi. Sürgün edilənlərin bir çoxu vərəm xəstəliyinə tutulmuş və səhhətləri pisləşmişdi.

Bir tərəfdən 3-4 il əvvəl sürgün edilən və əzab verilən məzmlular Solovki-dən Bakı çəkəsinə qayıtarıldı və qismən də azad edildiyi halda, sürgünlər və əzablar səfərinə çıxarılmış üçün yeni məhbus dəstələri hazırlanmaqda, Bakı çəkəsi Müsavatçılar, ziyalı millətçilərlə doldurulmuşdu.

Keçən mart ayından etibarən (1926) çəka tərəfindən zaman-zaman təkrar edilən həbslər nəticəsində bir çox Türk ziyalı fikir sahibləri, sovet hakimiyyəti əleyhinə mübarizə aparmaq ittihamı ilə həbs edilmiş min cür işğəncələrə məruz qalmışlardı. Martda, iyunda, avqustda nəhayət Bakıdakı kommunist konqresinin Müsavatçılar əleyhinə icra etdiyi gurultulu nümayiş ərəfəsində tutulan Azərbaycan Türk ziyallılarının sayı yüzlərlə idi. Bunlardan yalnız 250-si hərbçilərdi.

Bu məhbuslardan bir qismi 6-cı dəfədir ki, həbs olunurdular. Bir qismi də bir ildən atırdı ki, həbs olunduqları halda nə üçün həbs olunduqlarını bilmirdilər. Daxili işlər naziri və Azərbaycan "çeka"nın rəisi Bağirovun nitqindən məlum olur ki, bu adlar "Müsavat" təşkilatına mənsub olaraq sovet hakimiyyətini içəridən dağıtmaq istəyirlər. Lakin belə ağır tənqit altında olan bu zavallılara sovet məhkəməsinə özünü mücbifə imkanı verilmirdi. Məhbuslar arasında qəzalardan gətirilən kəndlilər və çox sayda fəhlələr də vardı. Azərbaycan Türk aydınlarını həbs etmək üçün çeka min cür bəhanə arayırdı. Məsələn "Müsavat" partiyasının lideri Məmməd Əmin Rəsulzadənin atası rəhmətə gedərkən dəfəndə iştirak edənlər dərhal həbs edilmişdi.

1928-ci il sentyabrın başlanğıcında Azərbaycan Kommunist Partiyasının Bakı təşkilatının geniş iclasında yenə də "Müsavat"ə ittiham məsələsi müzakirə olunmuşdu.

Azərbaycan dövlət müəssisələrində, komissarlıqlarında, Universitetdə, ali mühəndis məktəblərində, kommunist partiya məktəblərində, hətta gönc kommunist təşkilatlarında Türklərlə qeyri-

Türklərin iki cəbhə olaraq millətçilik ittihamlarında olduqları haqqında Mirzoyan ətraflı məlumat vermişdir. O, Türk işçilərinin millətçilik xəstəliyinə tutulmuş olduqlarını əlavə etdikdən sonra kommunist partiyası daxilində də ittihamın olduğunu bəhs etmişdir. Milli dünyağörüşə mənsub olan bu müxalifət Azərbaycanın siyasi, iqtisadi və tam istiqlal fikrini irəli sürür. Mirzoyana görə belə tələb irəli sürən Azərbaycan kommunistləri "Müsavat" partiyasının təlimatı ilə hərəkət edirlər. Bunlar, eynizəməndə, Azərbaycana gəlməkdə olan Rus mühacirətinə mane olmaq istəyirlər. Mirzoyan azərbaycanlılara qarşı aşağıdakıları təklif etmişdir:

İşğala qarşı

Azərbaycan milli hərəkatı



"Bu münasibətlə biz, müsavatçılara qarşı savaşıma şiddətləndirməliyik. Məlum şeydi ki, bütün bu millətçilik fikri və arzularını təhrik edən ideoloq "Müsavat" firqəsidir. Ona görə də biz bilavasitə "Müsavat" partiyası ilə mübarizə aparmalıyıq. Baş düşmənimizin "Müsavat" olduğunu bütün proletar sinifinə bildirməliyik. Konkret faktlarla və aydın misallarla Müsavatın ittihamçılığını meydana çıxarmalıyıq. Başlıca düşmənimiz olan bu partiyayı ideoloji, həmçinin bütün cəbhələrdə amansızlıqla məhv etməliyik".

Bu bəyanatdan sonra bütün Azərbaycan miqyasında bir "təmizləmə" və soyqırım başladı. Yüzlərlə Müsavatçılar məktəblərdən, müəssisələrdən, ordu qovularaq, zindanlara doldurularaq Solovki adasına sürgün edilirdi.

"Müsavat" partiyasına mənsub ideyali gənclərin Azərbaycan, Tiflis və Moskva həbsxanalarında göstərdikləri cəsarət və mətanət dillərə dastan olduğu kimi, Şimalın buzlu cəhənnəmlərində də göstərdikləri qəhrəmanlıqlar məşhurdur. Bu xüsusda o cəhənnəmdən dönmən və xaricdə nəşr etdikləri xatirələr və reportajlardan bəzi bitərəf müşahidəçilər də aydın olmuşdur. Solovki sürgünündə olarkən Müsavatçıların aclıq elan etmələri və zülmə müqavimətləri haqqında Avropa mətbuatında xatirələrini çap etdirən ilk əcnəbi hindli Seid olmuşdur. Sürgündəki Müsavatçıların yaşadıkları həyat və göstərdikləri yüksək cəsarət haqqında ən son məlumatı Kiselyov-Qromov adlı bir rusun 1936-cı ildə Şanxayda nəşr etdiyi kitabından biliirik. Əsəri yazan rus, illərlə Sovki həbsxanasında müdirlik etmiş, Müsavatçılara birbaşa təmasda olmuşdur. Özünü, Rusiyalı bolşeviklərin vəhşətindən qurtarmaq mübarizəsinə həsr etmək üçün xaricə qaçmışdır. O, "SSRİ-də ölüm qərar-

gahları" adlı iri həcmli əsərində, "Mübarizə edənlər fəsilində bu məlumatı vermişdir.

"Sovki sürgünündəki məhbuslar özünü necə aparırdılar? Onlar edilən zülmə və təhqirlərə necə müqavimət göstərirdilər? Hər şeyə tabe olub, boyunmu əyirdilər? Müqavimətmi göstərirlər? Yoxsa aktiv surətdə mübarizəni edirlər? Müəllifin yazdığına görə məhbusların böyük bir qoşluğu üçün boyun əymək tipik bir əhvalruhiyyədir. Rus, səbirli və dözümlüdür."

Bununla belə müəllif rus olmayan məhbusların həyatına dair, bu "səbr və dözümlü" yaradılması haqqında olmuş hadisələrdən bəzi qeydlər edir. Onun dediyinə görə "passiv mübarizədə" Müsavatçıların elan etdikləri ac-

lıqlar çoxbilməmiş olunuz eyləmi? Aclıq etməyi öyrəndiniz? Biz sizə aclığın nə olduğunu öyrəderik, tez olun xizəkəndən qabın...

"Qabmaq istəyəndə isə çəkistlər tünfəngin qundağı ilə vururdular, döyə-döyə aparırdılar. "Müsavatçılar, nəhayət Ovsenkoya gəlib çatdılar. Məndən rica etdilər ki, onlara bir gün möhlət verim ki, özərinə gəlsinlər. "Aclıqdan sonra zəiflik" deyirdilər. Ricalarını dinləmədim və həmin andan onları meşəyə ağac kəsməyə göndərdim" deyərək Quzenko müfəttişliyə məlumat verirdi.

Aclıq nəticəsində Müsavatçıların bir qismi Ovsenkoda öldü. 15 nəfər isə Kond adasına göndərildi. Bu adaya əslində işə yaramayan məhbuslar göndərilirdi. Bura məzara açılan bir qapı idi".

Kiselyov sadəcə, adları naməlum qəhrəmanlardan deyil, Ağayev Cahangir adlı bir Azərbaycan doktorundan bəhs edir. Doktor Cahangir Kond adasında "xəstəxana" müdiri idi. 1929-1930-cu illərdə Tiflən ölmüşdü. Müəllif deyir ki:

lıq aktı "müstəsna bir mövqə tutmaqdadır".

Qromov bir faciəni yada saldıqdan sonra, hafizəsində möhkəm yer tutmuş daha bir hadisəni də belə anladır:

"İkinci unudulmaz mübarizə hadisəsi Müsavatçıların yeni tipli Azərbaycan partiyası üzvlərinin elan etdikləri aclıq etirazıdır. Bu etiraz Müsavatçıların ağır işlərdə əziyyət çəkmələri üzündən baş verdi. Müsavatçılar öz ixtisasları üzrə işləmək istədiklərini bildirdilər. "Biz si-

"Bu son dərəcə həssas və gözəl, kəndli oxşayan bir adam, Kond adasının yeganə doktoru idi. O, dərdini bölüşdürə biləcəyim tək bir insan idi. Kond adasına onu məhv olmaq üçün göndərmişdik, çünki o, Solovkiyə müsavatçıların aclıq etirazlarında iştirak etmişdi. Onunla birlikdə buraya 15 nəfər müsavatçı da göndərmişdik. Onların 1929-1930-cu illərdə ölüb-öldükələrini bilmirəm. Hər halda onların Kond adasından dönəcəkləri qətiyyəni mümkün deyil."

Bu məhbuslardan bir qismi 6-cı dəfədir ki, həbs olunurdular. Bir qismi də bir ildən atırdı ki, həbs olunduqları halda nə üçün həbs olunduqlarını bilmirdilər. Daxili işlər naziri və Azərbaycan "çeka"nın rəisi Bağirovun nitqindən məlum olur ki, bu adlar "Müsavat" təşkilatına mənsub olaraq sovet hakimiyyətini içəridən dağıtmaq istəyirlər. Lakin belə ağır tənqit altında olan bu zavallılara sovet məhkəməsinə özələrini müdafiə imkanı verilmirdi. Məhbuslar arasında qəzalardan gətirilən kəndlilər və çox sayda fəhlələr də vardı. Azərbaycan Türk aydınlarını həbs etmək üçün çeka min cür bəhanə arayırdı. Məsələn "Müsavat" partiyasının lideri Məmməd Əmin Rəsulzadənin atası rəhmətə gedərkən dəfəndə iştirak edənlər dərhal həbs edilmişdi.

zə ixtisasınıza görə iş verərik. Ovsenkoda bir çox mütəxəssislərə ehtiyac vardır. Orada Quzenko (zülmü ilə məşhur olan bir keşikçinin adıdır) sizə odun yarmaq ixtisasını öyrədir-dəyə çəkistlər məhbusları lağa qoydular. Gecənin birində Müsavatçıların olduğu 7-ci bölməyə on xizək yanaşdı. Bölmə komandiri çəkistlərin yardımı ilə əlləri və ayaqları bağlanmış müsavatçılara əllərində götürərək xizəklərə uzatdılar. Üstlərinə ot-ələf tökərək Kremli deyilən qorərgahdan kənara çıxartdılar. Kremldən kənarda onları keşikçi-çəkistlər qarşılayaraq, uzaqlara, Ovsenkoya götürdülər. Ovsenkoya 22 km yol vardı. Fəqət kilometrədən az bir məsafədə meşəyə girdilər və burada işğəncə verməyə başladılar. "Ey belə fi-

qaldırılmışdı. Kəndlilər kollektiv əkinçilik təşkilatlarına doldurulmuşdu." Müsavat"ın illərdən bəri yazdığı və söylədiyi məsələlər indi həqiqət olmuşdur. "Müsavat" feodal rejiminə son qoyaraq bütün torpaqları kəndlilər arasında bölmək və həmin torpağı kəndlilin mülkiyyətinə vermək niyyətində idi. Nəp dövründə sovet hökuməti demək olar ki, "Müsavat"ın torpaq siyasətini qəbul etmişdi. Halbuki kommunizmin əsil qayəsi bu deyildi.

Kollektivləşmə dövrünü Azərbaycan kəndlisi ələ silah qarşılamışdı. Bu şəkildə 1929-cu ildən tarix 1932-ci ilin sonlarına qədər davam edən silahlı bir savaş başlamışdı. Azərbaycan kəndlisi bu savaşı "Müsavat" bayrağı altında aparırdı.

"Müsavat" partiyası kəndlilərə müraciətlə yaydığı bir bəyannaməsində mübarizənin ictimai-sinfi deyil, siyasi və milli xarakter daşdığına qeyd edir. Milli istiqlal və demokratik respublika, habelə bu respublikanın şəxsi azadlıq və fərdi təsərrüfat olmadan kəndlilin mülkiyyəti-

ni və azadlığını müdafiə etməsinin imkanı xaricində olduğu göstərilirdi. Bu bəyannamə Azərbaycan xalqını hər şeydən əvvəl və hər şeyin fəvqündə bu azadlıqları, bu haqları qoruyacaq milli istiqlal və milli hakimiyyət bayrağı altında çarpışmağa dəvət edirdi.

"Müsavatın" bu dəvəti dərhal eşidilmiş və bütün mübarizə "Müsavat" partiyasının şüarları altında aparılırdı. Geniş xalq kütləsinin əməkçi kəndli zümərəsinin şüurlanmasında və əsil milli inamı və milli vicdanı tapmasında böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti olan bu çağırışları bolşeviklər çəkərlə və saxta bəyannamələrlə, işğəncələrlə boğa bilməzdilər.

Bolşeviklər yazırdılar:

"Kənd iqtisadiyyatını sosializm əsasında keçirmək üçün icra etdiyimiz tədbirlər kəndlilərin burjuva-qolqomaq təbəqəsinin mühdif müqaviməti ilə qarşılaşmışdır. Kəndlilərin bu müqavimətini idarə edən müsavatçılardır. Özələrin sovetlər əleyhinə çıxışlarında Müsavatçılar bütün Türk millətinin adından danışaraq özələrin xalqı seven vətənpərvərlər kimi göstəridilər. Bunu isbat üçün 1918-1920-ci illərdə Azərbaycanı idarə etdikləri zaman yürütdükləri siyasətə müraciət edirlər. Bu siyasətin əsası kəndliyə torpaq, fəhləyə isə 8 saatlıq iş günü idi."

1920 -ci il Gəncə üsyanı və "təmizləmə" nəticəsində şəhərin 20 min əhali-

si məhv edilmişdi. Gəncə üsyanı məğlub olsa da onun təsiri Azərbaycanın digər bölgələrinə: Qarabağ, Şəkiyə, Zaqatalaya, Lənkərana və digər yerlərə yayıldı. Ümumiyyətlə, 1920-ci ilin aprelin-dən 1921-ci ilin avqustuna qədər Azərbaycanda işğalçıların aparıldığı qırmızı terrorun 48 min adam həlak oldu, bunların da əksəriyyəti ziyalıların nümayəndəsidir.

M.Ə. Rəsulzadə Stalinin iki illik hakimiyyət dövründə siz xalqınıza nə verdi-niz sualına cavab vermişdi: "Çox şey verə bilmədik, lakin milli azadlığın mahiyyəti-nə ovluduğunu izah edə bilmək və bir az da milli müstəqilliyi hiss edə bilmək. Bir kərə yüksələn bayraq, bir daha enməz!"